

Jaktfalk

Jaktfalk
Jagtfalk
Tunturihaukka

Jaktfalken hekker ofte i sørvendte fjellveger som ligger inntil større vann. Men det viktigste av alt er nok at det er god tilgang på ryper i reviret.

Stor og tung stryker falken lavt over terrenget, men plutselig skifter den kurs og flyr opp langs et bekkedrag i en fjellside. Nær toppen økes farten merkbart. Plutselig er det full panikk i en beitende fjellrypeflokk. Lyden av rypeskvalder blandes med baksende vinger, og hvite ryper skyter ut som piler i alle himmelretninger. Jaktfalken øker vingetakten ytterligere og innhenter lett en rype som forgjeves prøvde å nå skjul bak noen steinblokker ...

Det snør på Hardangervidda, og jaktfalkhannen har brust opp fjørdrakten og vaglet seg i påvente av bedre vær. Det er tøffe klimatiske forhold der jaktfalken lever.

LATINSK NAVN: Falco rusticolus.

GLOBAL UTBREDELSE: Canada, Alaska, Grønland, nordlige deler av Europa og Russland.

NORGE: Hele Norge, unntatt i lavere liggende deler av Sør-Norge.

HABITATVALG: Fjellet fra seterregionen og høyere. Kan hekke ved kysten i Nord-Norge.

ANTALL HEKKENDE PAR I NORGE: Kanskje mellom 300–500 par, hvorav muligens 200–350 par hekker årlig.

BESTANDSUTVIKLING: Negativ. Enkelte områder redusert med 80 % av opprinnelig bestand.

GENERELLE KJENNETEGN: Ravnestor rovfugl med spisse vinger. Sees som regel i rask, lav flukt over åpent landskap.

KJØNNSMODEN: Hvit underside med flekker og tverrbånd. Grå overside. Grå i hodet med smal skjeggstripe.

KJØNNSFORSKJELLER: Hannen tydelig mindre enn hunnen, samt lysere tegnet.

UNGFUGLER: Brunlige på oversiden, undersiden gulhvitt med kraftige lengdestriper.

FORVEKSLINGSMULIGHETER: Vandrefalk og hønehauk.

KROPPSLENGDE: 50–60 cm.

VINGESPENN: 110–130 cm.

VEKT: 800–2100 g.

FØDE: Ryper viktigst vinterstid, mer variert sommerstid.

REIR: Legger eggene som regel i gamle ravnereir.

EGGLEGGING: Første del av april, 2–5 egg.

RUGEPERIODE: 35 dager.

UNGEPERIODE: Ca. 50 dager.

TREKKFORHOLD: Eldre fugler ofte nær hekkeklassen året rundt. Ungfugler trekker mot kysten.

LEVEALDER: I fangenskap: 20 år.

JAKTFALKEN HØRER FJELLET TIL, selv om den kan hekke langs kysten i Nord-Norge. Sørvendte, bratte fjellvegger med overheng, gjerne inntil et større vann, er førstevalget til jaktfalken. Det er viktig at reirhylla er fri for is og snø under eggleggingen. Jaktfalken legger eggene nesten alltid i forlatte ravnereir. Falker bygger ikke reir selv, og legger ofte eggene direkte på en berghylle, men for jaktfalken er det nok veldig viktig med den ekstra beskyttelsen kvistreiret gir til egg og unger. Det hender at jaktfalken fortrenger ravnene fra nylagete kvistreir, eller til og med dreper ravnene. Men som regel klarer disse to artene å dele leveområder, selv om de ofte krangler høylytt når de møtes. Ravnene er ikke helt uten fordeler i dette samlivet og lever godt på bytterester etter jaktfalken.

Ingen rovfugl kan måle seg med jaktfalken når det gjelder evnen til å overleve i polare områder. Etablerte falkepar holder til ved hekkeberget året rundt. Og det er litt av et syn å se falkene sitte høyt i fjellveggen en sprengkald januardag, omgitt av snøskavler og istapper. Bare det er ryer nok, klarer jaktfalken seg, uansett antall kuldegrader. I kurtiseperioden er det ekstra spennende å observere falkeparet. Mot blå himmel synes falkene kritthvite på undersiden, og oversiden blir skinnende sølvgrå i sollyset. I rask flukt følger falkeparet etter hverandre langs hekkeberget, inspisierer stadig hyller, parer seg, for så plutselig å kaste seg ut i forfølgelsesflukt etter hvite ryer som passerer inne på heia.

Jaktfalken er utsatt, selv om den ofte hekker langt inne i fjellheimen. Sviktende rypebestander, direkte forfølgelse, samt naturinngrep som oppdemming av leveområder, har vært negative faktorer for jaktfalken. Hyttelandsbyer spretter opp som paddehatter over alt, med påfølgende økt ferdsel langt inne i jaktfalkens leveområder. Dette fører som regel til økt jakttrykk i fjellet. En biotop som en i utgangspunktet skulle tro var en sikker plass for en staselig rovfugl, er i ferd med å ødelegges. En kan også spekulere i om klimatiske forandringer gjør seg gjeldende for jaktfalken. Mer vind og uvær fra sørvest kan kanskje medføre at de tradisjonelle, sørvendte reirhyllene ligger innpakket i is og snø når hekkesesongen skal starte. Flere forsøk med kunstig bygde, solide kvistreir plassert på svært gunstige steder, viser økt frekvens av vellykkete hekkinger for jaktfalken. Kanskje vil et viktig forvaltningstiltak for jaktfalken i framtiden være å hjelpe til med kunstige reirplasser.

For noe er utvilsomt galt, når det i deler av Finmark er kun 20 % av de tradisjonelle falkeplassene som fortsatt er i bruk. Heldigvis har det vært gode reproduksjonsår i Finnmark i 2006 og 2007. Fra Telemark rapporteres det at bestanden tidligere sannsynligvis var på 40–50 par, mens den på 80-tallet var på maksimalt 20–25 par i gode reproduksjonsår. De siste 10–15 årene er bestanden blitt redusert ytterligere, og nå er det kun 5–8 besatte revirer tilbake. Også i Sirdalsheiene er det mange tidligere, klassiske lokaliteter som nå har vært uten falker i flere tiår! Undersøkelser fra Sverige tyder på at jaktfalker som hekker i nasjonalparker, får større ungekull. Dette skyldes sannsynligvis en rikere rypestand her, på grunn av et mindre jakttrykk. En annen medvirkende årsak kan også være at falkene her er mindre utsatt for blyforgiftning fra skadeskutte ryer.

I fjellrike Norge, hvor mesteparten av terrenget nærmest er som skapt for jaktfalken, hekker det nå bare kanskje 200–350 par årlig. Jaktfalken hekker fortrinnsvis når det er gode ernæringsforhold i fjellet og når de tradisjonelle reirhyllene er fri for is og snø. Dermed vil vanligvis kun ca. 60–80 % av parene hekke årlig.

Det er urovekkende at Norge har så få hekkende jaktfalker. Vi burde hatt den største bestanden av jaktfalk av alle europeiske land, men blir forbigått av lille Island. Uansett har vi et veldig viktig forvaltningsansvar for arten. Det er på tide at det settes søkelys på årsakene til denne tilbakegangen. Og at vi gjør noe med disse årsakene. Hvor mange falkepar som hekket i gamle dager, er det ingen som vet. Men det skulle ikke være urimelig å anslå en bestand på over 1000 par. I Sverige regner en med en bestand på rundt 100 par, mens Finland har ca. 30 par. Island har en bestand på 300–400 par.

Noe som er spesielt med jaktfalken, er alle fargefasene av arten. Fra snøhvite fugler fra høyarktiske områder til helt mørke fugler i Labrador-området. Fuglene i Norge hører til den grå fasen. På Island er falkene lysegrå og med nærmest hvitt hode.

La oss håpe at fjellheimen igjen kan få en livskraftig bestand for all framtid av denne fantastiske rovfuglen. Skal det skje, bør vi mennesker kanskje overlate rypa til jaktfalken, eller redusere jakttrykket betraktelig, samtidig som vi hjelper jaktfalken med kunstige reirplasser.

Denne jaktfalken er fotografert i april på Jæren. Det er dermed en ungfugl i sitt andre kalenderår. Denne falken var utrolig tillitsfull. Her strekker den vingene, mens fotografen ligger bak en sanddyne og fotograferer den. Jaktfalken har kraftige lengdestriper som ungfugl og relativt mørkt kinn og mer utydelig skjeggstripe enn vandrefalken. Legg også merke til de blågrå beina. Vandrefalkens bein er mer gulgrønne.

Jaktfalkhunner gir et stort og tungt inntrykk i flukt. Store hunner kan veie over 2 kg og er i stand til å slå fugler som grågjess og svartbak. Eldre hunnfugler er mer flekket i brystregionen enn hannfuglene.

Hunnfuglen er i ferd med å dele opp en rype til forventningsfulle unger. Det kom til sammen syv unger på vingene fra denne lokaliteten i årene 2005 og 2006.

Det er mars og jaktfalkene er travelt opp-tatt med hekkeforberedelser. En ravn har nettopp passert hekkeberget. Jaktfalkhannen kastet seg straks ut på vingene og jaget vekk inntrengeren. Her er falken fotografert på vei tilbake mot fjellveggen. Falken blir her vakkert underbelyst av reflekterende snø og viser sin tunge, karakteristiske fluktprofil.

Det mangler her bare noen centimeter på at ringduen havner i jaktfalkens klør. Den brunlige ryggen på falken avslører at det er en ungfugl.

En ungfugl har nettopp slått en brunnakke som var helt utmattet av sult. Det lå en hel ansamling av ribb etter denne jaktfalken. Dermed ble det i massemedia slått alarm om et mulig utbrudd av fugleinfluensa.

Jaktfalkhannen hviler på toppen av bergveggen. Den voksne jaktfalken er nærmest sølvgrå på oversiden. Undersiden er hvit med mørke tverrbånd og flekker. Legg merke til at hodet også er grått av farge og at den mangler vandrefalkens svarte hodehette med tilhørende markante skjeggstriper.

Et syn en aldri skulle tro en skulle få oppleve i Norge. En hvit jaktfalk som varmer ungene sine. Det er mai måned et sted i Finnmark i 2007. Det er svært sjelden at såkalte hvite/lyse jaktfalker blir observert i Norge. Det er da vanligvis ungfugler som er kommet på avveier fra Grønland og Island som blir observert om høsten. Denne fuglen har like godt slått seg til ro i Norge og dannet par med en norsk jaktfalk.

Hannfuglen på Island har tydelig grå rygg, men det lyse hodet og den lyse undersiden gjør likevel at falken ser ekstremt lys ut, spesielt på avstand.

Islandsfalken i all sin prakt, hvilende på en av sine faste sitteplasser i elvejuvet. Hannfalken har nettopp jaget en grågås og hviler nå etter endt kamp med oppblåst fjørdrakt. Det er spesielt hannfuglene som er så lyse, hunnfuglene er mer grå i hodet og har mer markerte tegninger på bryst og buk.

Fotografen forteller:

Det er i slutten av mars måned, og falkeparet er på plass i fjellveggen. Jeg sitter på god avstand med et teleskop. En flokk med to kråker og fire ravn nærmer seg fjellveggen, sannsynligvis på jakt etter bytterester. Falkeparet kaster seg momentant ut på vingene for å fordrive inntrengerne. Det ser ut som om falkene nærmest leker seg med sin fantastiske luftakrobatikk. Stup etter stup settes i gang under intens skriking. Ravnene unngår falkene med elegante manøvreringer. De mindre kråkene haster raskt vekk fra fjellveggen, synlig nervøse.

Ravnene trekker også unna etter hvert, men én ravn gir seg ikke og er ekstra dumdristig. På ny nærmer den seg veggen, tydelig krangleveren. Falkehunnen er på vingene igjen. Denne gang er det alvor. I et raskt, skrått stup slår hun ravn i ryggen med klørne slik at den deiser rett i snøen. Tilsynelatende livløs. Falkehunnen sirkler et par ganger over ravn før hun lander på den. Etter en liten stund er måltidet i gang, men etter 10 minutters spising tar hun tak i ravnkroppen og letter med den. Jaktfalken tar noen svinger for å vinne høyde med baksende vingetak. Ravn henger som en svær, svart fille i falkeklørne. Etter noen strevsomme runder når falken endelig en hylle som ligger 150 meter opp i fjellveggen! Der fortsetter falkehunnen måltidet før hun lar hannen overta restene. Fra dette reviret er det to ganger blitt observert at jaktfalken slår ravn. Dette forteller mye om jaktfalkens styrke. Den er i stand til å drepe jevnstore ravn og til og med å frakte dem høyt opp i bergveggen.

Vinteren 1986 fikk jeg et unikt bilde av en jaktfalk som jaktet på ringduer. Den gang var det kun manuell fokusering på objektene, og det var en stor prestasjon å få skarpe fluktbilder av jagende rovfugler. Under et angrep suste falken inn i en dueflokk i en slik fart at det var nesten umulig å se hva som skjedde.

Jeg måtte konsentrere meg om å holde falken i søkeren og samtidig fokusere teleobjektivet. Fremkalte dias viste imidlertid at falken hadde utstrakte klør mot en due som reddet livet ved å slå kollbøtte i siste liten.

Vinteren 1996 hadde en voksen jaktfalkhunn tilhold ved Orrevatnet på Jæren. Store mengder med ender overvintret her, og nettopp ender er yndet føde for jaktfalker ved kysten. Jaktene kunne være flere kilometer lange, og som regel var den utvalgte anden helt utmattet når falken satte klørne i den. Den var så effektiv at flere andre rovfuglarter begynte å snylte på den etter hvert. Både musvåker og hønehauger var stadig etter dens bytterester. Jaktfalken var en stabil vintergjest fram til 1998, deretter ble den mer og mer sporadisk i sin opptreden. Vinteren 2007 ble denne jaktfalken igjen observert mer regelmessig, nå minst 13 år gammel. Falkehunnens spesielle vaner, foruten tegningene, røpet at det var den samme falken som besøkte plassen.

De siste årene har det vært mye medieoppslag i forbindelse med fugleinfluensa. På Jæren ble det funnet en mengde døde brunnakker ved en lokalitet vinteren 2006. Fuglene ble sjekket for mulig smitte, men faktisk var flere av disse endene tatt av en jaktfalk. En lengre kuldeperiode hadde gjort endene utmagret, og jeg så selv hvordan jaktfalken satte klørne i en and som ikke en gang maktet å ta til vingene.

En lokalitet for jaktfalk på Hardangervidda har sannsynligvis vært røvet for unger i en årrekke. Somrene 2005 og 2006 ble denne reirplassen bevoktet. Jeg var med den ene sesongen en ukes tid i månedsskiftet mai/juni. De første dagene snødde det mye og det var ned mot 10 minusgrader om natten. Jaktfalkhannen var usedvanlig vakker og var litt av et skue der den satt på sin vante sitteplass på toppen av bergveggen. Her hvilte den

ut mellom jaktøktene. Det stadig skiftende været gjorde at den vekselvis satt i solskinn og snødrev. Tre til fire ryer ble vanligvis fraktet til reirplassen i løpet av en dag. Hannfuglen varslet sin ankomst på langt hold, og hunnfuglen fløy straks ut for å møte ham. Bytteoverleveringen skjedde enten i luften eller på en hylle nær reirplassen. Som regel var det hunnfuglen som matet ungene, men hannen var svært omsorgsfull og var ofte nede på reiret både for å mate og varme ungene. Kvaliteten til hannfuglen er faktisk svært viktig for at en rovfuglhekking skal være vellykket, og så lenge falkene fikk være i fred, fikk de henholdsvis fire og tre unger på vingene disse to årene.

Det er en sensasjon, nesten for utrolig til å være sant. Men en hvit jaktfalk, en hannfugl, har siden 2002 hekket i Finnmark. Her befinner fuglen seg flere hundre mil fra nærmeste hekkeområder i Grønland og Østre Sibir. Denne falken bærer ingen ytre tegn, som f.eks. remmer, som skulle indikere at det opprinnelig dreier seg om en falkonerfugl. Falken har dannet par med en norsk, grå hunnfugl. Fuglen er helt hvit på undersiden, men har tverrbåndet ryggside og stjert. Det var litt av et syn å se en blendende hvit jaktfalk krysse et frodig norsk dalføre for å lande i en fjellbjørk. Scenarioet skulle egentlig vært høyarktiske forhold, med karrig tundra omgitt av pakkis eller isbreer. Faktisk har det i våre nordligste fylker det siste tiåret blitt observert flere lyse jaktfalker som har tilhold i hekkeberg. Tenk den dagen når to lyse individer finner hverandre ...

Etter opplevelsen med en hvit jaktfalk, en såkalt grønlandsjaktfalk i Norge, var det naturlig å reise til Island for å oppleve de halvlyse, islandske jaktfalkene. Det nærmest rykket i kroppen da jeg fikk sett jaktfalken på Island for første gang. En lys hannfugl fløy opp fra et elvejuv. Med svært lys underside og nærmest hvitt hode, foruten lysgrå overside, var den et utrolig vakkert syn. Sittende på avstand virket hannfuglen nærmest helt hvit forfra. Det ble tilbrakt mange dager i kamouflasjen for å få nærbilder, men først siste dagen lyktes jeg med å få nærbilder av hannfuglen. Et gåsepar hadde reir rett i nærheten av falkeparet. En dag mens den ene gåsa skulle tilbake til reirplassen, ble den utsatt for utallige, hissige angrep fra hannfuglen. Gåsa kaklet fortvilet mens falken sneiet den med nedsenkede klør flere ganger. Faktisk hadde gåsa grunn til å være engstelig, for det hender at grågåsa blir tatt av jaktfalker, og den mindre kortnebbgåsa er et regelmessig byttedyr for jaktfalken på Island. Utpå sommeren, når fjellrypesteggen ikke er et så lett bytte lenger, skifter dette falkeparet føde. Utallige ribb av lundefugl fortalte sitt tydelige språk.

Jaktfalken kaster seg ut på jakt etter en and fra et tørrtre. Jeg har aldri observert en rovfugl som har jaktet så effektivt som dette individet.

Samme falk, fotografert i 1996. Denne falken er blitt sett på samme overvintringsplass en rekke ganger helt fram til 2006.